

НАВУЧАННЕ МАРФАЛАГІЧНЫМ НОРМАМ БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРНАЙ МОВЫ ВА ЁМОВАХ БЕЛАРУСКА-РУСКАГА ДВУХМОЎЯ

Навучанне беларускай мове ў Рэспубліцы Беларусь ажыццяўляецца ў спецыфічных умовах, таму што паралельна функцыянуюць як дзяржаўныя і вывучаюцца ва ўстановах агульнай сярэдняй адукацыі дзве блізкароднасныя мовы: беларуская і руская. У выніку адбываецца ўзаемадзеянне моўных сістэм, уплыў адной мовы на працэс засваення іншай мовы. Пры блізкіх моўных сістэмах, якім з'яўляюцца беларуская і руская, такі ўплыў непазбежны і праяўляецца ў з'явах як станоўчага, так і адмоўнага характару. Таму на ўроках беларускай мовы мэтазгодна заўсёды звяртаць увагу на спецыфіку роднай мовы, паколькі авалоданне нормамі літаратурнай мовы адбываецца не толькі ў працэсе пераймання ўзорнага маўлення, але і пры ўсведамленні тэарэтычнага матэрыялу, пры параўнанні, супастаўленні лінгвістычных фактаў і інш.

Асаблівую ўвагу ва ўмовах беларуска-рускага двухмоўя неабходна ўдзяляць марфалагічным нормам, якія «рэгулююць ужыванне слова ў адпаведнасці з уласцівымі яму граматычнымі катэгорыямі, правільнае ўтварэнне форм слова» [1, с. 35]. Хаця авалоданне марфалагічнымі нормамі адбываецца ў працэсе засваення вучнямі ўсяго школьнага курса беларускай мовы, асноўная ўвага надаецца ім пры вывучэнні граматыкі. Разгледзім накірунку такой работы на прыкладзе тэм «Род назоўнікаў», «Лік назоўнікаў», «Скланенне назоўнікаў».

Так, пры рабоце над тэмай «Род назоўнікаў» асноўны акцэнт неабходна зрабіць на тых словах, якія маюць розны род у беларускай і рускай мовах, для гэтага мэтазгодна выкарыстаць пераклад. Школьнікі могуць падбіраць да назоўнікаў, напісаных па-руску, беларускія адпаведнікі (*запись – запіс, тополь – талюля і інш.*), перакладаць з рускай мовы на беларускую словазлучэнні (*вкусное яблоко – смачны яблык і інш.*), сказы (*Нигде не попадались путешественникам деревья, всё та же бесконечная, вольная, прекрасная степь (Н. Гоголь). – Нідзе не трапляліся падарожнікам дрэвы, усё той жа бяскрайні, вольны, цудоўны стэп.*).

Фарміраванню ўменняў захоўваць марфалагічныя нормы пры ўжыванні назоўнікаў, род якіх не супадае ў беларускай і рускай мовах, будуць садзейнічаць практыкаванні з наступнымі заданнямі: 1) запісаць словазлучэнні, дапісваючы канчаткі прыметнікаў у адпаведнасці з родам назоўнікаў; 2) з прапанаванымі назоўнікамі скласці сказы так, каб канчаткі прыметнікаў-азначэнняў і дзеясловаў-выказнікаў паказвалі род назоўнікаў; 3) прачытаць сказы ці словазлучэнні, знайсці назоўнікі, пры ўжыванні якіх былі парушаныя марфалагічныя нормы, выправіць граматычныя памылкі.

Дастаткова часта ў маўленні вучняў сустракаюцца памылкі, абумоўленыя парушэннямі граматычных норм пры ўжыванні назоўнікаў, лік

якіх не супадае з лікам адпаведных лексем рускай мовы. Усвядомленаму размежаванню такіх назоўнікаў будучь садзейнічаць практыкаванні на падбор беларускіх адпаведнікаў да слоў, запісаных па-руску (*сумеркі – змярканне, крупа – крупы* і інш.), на пераклад словазлучэнняў з рускай мовы на беларускую (*вкусная земляніка – смачныя суніцы*), на рэдагаванне сказаў, у якіх назоўнікі ўжываюцца ў ненаарматыўнай форме ліку (*У навакольных лясах было шмат чарнікі* (правільна: *чарніц*)), на канструяванне з адпаведнымі назоўнікамі словазлучэнняў і сказаў. Можна таксама прапаноўваць заданні на знаходжанне ў слоўніках, сказах, тэкстах назоўнікаў, што адрозніваюцца лікам у беларускай і рускай мовах.

Ва ўмовах блізкароднаснага білінгвізму належнай увагі патрабуюць формы давальнага і меснага склонаў назоўнікаў 1-га скланення. Пры актуалізацыі ведаў пра скланавыя канчаткі гэтых назоўнікаў вучні павінны ўсвядоміць, што ў формах давальнага і меснага склонаў выбар канчаткаў залежыць ад характару асновы, прычым у некаторых назоўнікаў пры гэтым можа адбывацца чаргаванне зычных: *кніга – кнізе, у кнізе, матэматыка – матэматыцы, у матэматыцы* і інш. Удасканаленню ўменняў не парушаць марфалагічныя нормы пры ўжыванні адпаведных назоўнікаў будучь садзейнічаць наступныя заданні: 1) прачытаць сказы (тэкст), растлумачыць ужыванне канчаткаў назоўнікаў 1-га скланення; 2) спісаць сказы, ставячы назоўнікі, што ў дужках, у форме меснага склону; 3) запісаць словы па-беларуску, вызначыць іх склон, абзначыць канчаткі назоўнікаў (*по рэспубліке, на уборке, в руке* і інш.); 4) скласці сказы, ужываючы прапанаваныя назоўнікі (напрыклад, *лодка, пасадка, фабрыка* і інш.) у форме давальнага ці меснага склону; 5) прачытаць сказы, знайсці сярод іх тыя, у якіх ёсць парушэнні марфалагічных норм пры ўжыванні назоўнікаў 1-га скланення; адрэдагаваць сказы.

Асаблівую ўвагу з пункту гледжання засваення вучнямі скланавых форм трэба надаць назоўнікам 2-га скланення. Гэта тлумачыцца тым, што, як паказваюць назіранні, вельмі многа граматычных памылак робяць вучні пры ўжыванні такіх назоўнікаў у форме роднага склону адзіночнага ліку, сустракаюцца парушэнні і пры ўтварэнні форм творнага і меснага склонаў.

Школьнікі павінны ўсвядоміць, што ўжыванне канчаткаў роднага склону назоўнікаў 2-га скланення залежыць ад лексічнага значэння слова, прычым большасць назоўнікаў мае канчатак *-а (-я)*: *стала, дома, акна* і інш. Разам з тым існуе значная група неадусаўлёных назоўнікаў мужчынскага роду, якія ў родным склоне ўжываюцца з канчаткам *-у (-ю)*: *снегу, шуму, саду* і інш. Гэтай групе слоў неабходна ўдзяліць найбольшую ўвагу, таму што пры іх ужыванні марфалагічныя нормы парушаюцца ў тым ліку і з-за ўплыву рускай мовы (параўн.: у рускай мове – *леса, мёда, огня*, а ў беларускай – *лесу, мёду, агню*).

Фарміраванню ўменняў утвараць і правільна ўжываць у маўленні формы роднага склону назоўнікаў другога скланення павінны папярэднічаць заданні, пры выкананні якіх школьнікі навучацца адносіць адпаведныя назоўнікі да пэўнай тэматычнай групы, напрыклад: размеркаваць назоўнікі

мужчынскага роду другога скланення па тэматычных па групам: з'явы прыроды, рэчывы, хімічныя элементы і інш.

На наступным этапе можна прапанаваць практыкаванні з такімі заданнямі: 1) спісаць сказы, устаўляючы патрэбныя канчаткі назоўнікаў; 2) паставіць у словазлучэннях назоўнікі, што ў дужках, у патрэбнай склонавай форме; 3) скласці і запісаць сказы так, каб у адным з іх прапанаваныя назоўнікі ўжываліся ў родным склоне з канчаткам *-а (-я)*, а ў другім – з канчаткам *-у (-ю)*; 4) прачытаць сказы, знайсці назоўнікі, якія ў родным склоне маюць канчаткі, не адпаведныя норме, выправіць памылкі.

Фарміруючы ўменні выкарыстоўваць у маўленні назоўнікі другога скланення ў форме творнага склону, мэтазгодна прапаноўваць заданні з тымі словамі, якія адрозніваюцца родам у беларускай і рускай мовах, напрыклад: *медаль, цень, подпіс* і інш.

Значную колькасць граматычных памылак ва ўмовах блізкароднаснага білінгвізму школьнікі дапускаюць пры ўжыванні назоўнікаў другога скланення ў форме меснага склону. Таму ўжо на этапе ўсведамлення вучнямі тэарэтычнага матэрыялу іх увагу неабходна засяродзіць на тым, што пры ўтварэнні форм меснага склону назоўнікаў у беларускай і рускай мове ёсць пэўныя адрозненні: *в саду – у садзе, на карабле – на караблі* і інш. Варта таксама нагадаць і пра тое, што ў беларускай мове ў форме меснага склону некаторых назоўнікаў адбываецца чаргаванне зычных: *снег – на снезе, луг – на лузе* і інш.

Фарміраванню ўменняў правільна ўтвараць формы меснага склону назоўнікаў другога скланення будуць садзейнічаць практыкаванні, у якіх патрабуецца: а) знайсці назоўнікі другога скланення, ужытыя ў месным склоне, і растлумачыць правапіс іх канчаткаў; б) дапісаць патрэбныя канчаткі назоўнікаў, растлумачыць іх правапіс; в) запісаць словы ў форме меснага склону па-беларуску, абазначыць канчаткі; г) да прапанаваных дзеясловаў падабраць назоўнікі ў форме меснага склону, скласці і запісаць словазлучэнні ці сказы.

Пры ўжыванні вучнямі назоўнікаў трэцяга скланення парушэнняў марфалагічных норм, як паказвае практыка, няшмат. Пэўныя цяжкасці ўзнікаюць толькі пры ўтварэнні і напісанні форм творнага склону. Таму ўвагу вучняў неабходна звярнуць на тое, што ў беларускай мове, у адрозненне ад рускай, у гэтай склонавай форме можа адбывацца падаўжэнне зычных: *зеленью – зеленню, Нарочью – Нараччу* і інш.

Няведанне марфалагічных норм беларускай літаратурнай мовы з'яўляецца асноўнай прычынай граматычных памылак, якія дастаткова часта з'яўляюцца ў маўленні школьнікаў. Але настаўніку трэба памятаць, што пры выстаўленні адзнакі за пісьмовыя работы не ўлічваюцца памылкі, абумоўленыя парушэннямі тых норм, якія яшчэ не вывучаліся (падрабязней гл. 2).

Такім чынам, арганізуючы працу, накіраваную на авалоданне вучнямі нормаў беларускай літаратурнай мовы ва ўмовах блізкароднаснага білінгвізму, настаўніку неабходна засяроджваць увагу школьнікаў на тых

лінгвістычных фактах і з'явах, якія ў беларускай і рускай мовах не супадаюць.

1. Савко, И. Э. Правильность речи: лексические, фразеологические, морфологические, синтаксические нормы / И. Э. Савко. – Минск: Харвест, 2008. – 288 с.

2. Саўко, У. П. Праблема ўліку граматычных памылак у творчых працах вучняў V–IX класаў / У. П. Саўко, І. Э. Саўко // Адзінаццатыя Танкаўскія чытанні: зборнік навуковых артыкулаў / Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт. – Мінск, 2018. – С.193–196.

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ